

О свим овим црквама, које су испуштене, има довољно података у литератури, коју је аутор, говорећи о другим црквама, богато искористио (нарочито у радовима Црногорчевића, Накићеновића и Стратимировића) стога ми, осим неколико случајева новије литературе, нијесмо ту старију литературу ни наводили.

Са ово неколико напомена и надопуна, које смо овдје учинили, мислимо да смо, одазивајући се апелу академика Петковића, прилично испунили задатак, који смо овом радњом себи поставили.

П. Д. ШЕРОВИЋ

Д-р ФЕРДО ЧУЛИНОВИЋ: „1918 НА ЈАДРАНУ“

(Изд. „Глас рада“, Загреб, 1951)

Д-р Чулиновић је у овој својој књизи приступио расвјетљавању и анализи једне револуционарне акције, за коју, иако је из релативно новијег доба, и премда су још живи многи њени савременици и учесници, можемо рећи да је била мало позната. То је побуна морнара 1918 године у јадранским лукама Котору, Шибенику и Пули.

Основни циљ аутора у току обраде ових догађаја био је да одреди идејно-политички карактер ових револуционарних акција.

Ращчишћавање овога питања наметало се као нужно и зато што је оно у досадашњој домаћој и страниј буржоаској историографији приказивано погрешно и сасвим тенденциозно. По неким оцјенама, ове акције су биле обичан револт аполитичне масе морнара чији циљеви нијесу прелазили оквири жеља за повратак кућама. Покрет се у суштини своди на жељу морнара, којима су досадиле ратне тешкоће и војнички живот, да се врате кућама и наставе домаће послове. Уколико је овом покрету морнара и признавата каква политичка свијест и одређени политички циљеви, њему је даван различит карактер: искључиво национално-ослободилачки (као што је случај и с нашом историографијом буржоаског правца), или чисто бољшевички, па зато и антидржавни (колико је карактер „бољшевизма“ у овој акцији разјарио и аустроугарску и југословенску буржоазију, види се по томе што се Аустрија ни послерије завршетка рата и пропасти као двојна монархија није одрекла суђења неким учесницима; југословенска, пак, буржоазија, преко својих заповједника поморским снагама, забранила је традиционално одавање помена стрижљаним морнарима — учесницима у побуни у Боки Которској с мотивацијом да су били бољшевички и антидржавни елементи).

Аутор је — појединачном анализом сваке од поменутих акција и једним општим и кратким закључком на крају књиге — дао правиан одговор и, по нашем мишљењу, правилну оцјену ових акција:

„Крајњи циљеви тог покрета нису били јединствени. Основну његову линију претстављало је опћенито огорчење због продужавања империјалистичког рата, који је уништавао народ. С те је линије покрет ишао у два правца, који су се раздвајали, али ипак нису све до подкрај покрета долазили у отворени сукоб. *Национално и социјално-револуционарни елементи овдје су се углавном допуњавали и дуго помагали*“ (стр. 235. Подвукао Т. Н.).

Да се у овој револуционарној акцији нађу на истој линији и националне и социјално-револуционарне снаге, било је сасвим нужно и природно исто као што је ускоро постало природно и нужно да „подкрај покрета дођу у отворени сукоб“. Аустроугарска монархија била је вишенационална држава чија се буржоазија, поред експлоатације домаћег пролетаријата, богатила и експлоатацијом пролетаријата покорених земаља, знатно кочећи тиме развитак и буржоазије тих покорених земаља. Сами, дакле, развитак покорених земаља, међу којима се налазило и неколико југословенских, захтијевао је национално ослобођење за које је, осим пролетаријата, била заинтересована и буржоазија. Зато је национално-ослободилачка тежња народа морала бити изразита у свим покореним земљама, које су се налазиле под влашћу Аустроугарске. Зато је у неким земљама долазило чак и до политичких споразума између социјал-демократских и буржоаских политичких партија које су дјејствовале у правцу националног ослобођења своје земље (у Хрватској на примјер, долази до дуже споразумне политичке сарадње социјал-демократске партије и тзв. Српско-хрватске коалиције). Национално-ослободилачке тенденције морале су се изразити и у револуционарним акцијама морнара пред крај Свјетског рата 1918 године. И оне су се изразиле преко читавог једног крила побуњеника и биле су видне како у побуњеничким масама тако и у основним и централним руководствома побуњеника.

Али је 1918 имала за собом и дугогодишњу активност социјал-демократских партија, које су, без обзира на њихове слабости, морале карактерисати колико-толико сваки политички покрет XX вијека. Дјелатност социјал-демократских партија Хрватске, Словеније, па и Босне и Херцеговине, дакле, свих наших земаља које су се онда налазиле под Аустроугарском, имала је резултата и они су се показали чак и у једној овако изолованој акцији која је углавном остала у кругу морнара. У овом покрету дошло је до изражаја и социјално-револуционарно крило побуњеника, и не само да је дошло до изражаја него је дало покрету и претежни карактер. На заузетим бродовима морнари су разо-

ружавали и хапсили официре и формирали револуционарне морнарске комитете, чији су делегати сачињавали централне комитете — тј. централна револуционарна руководства у сваком од побуњеничких мјеста. Успостављање нове револуционарне команде оглашавано је истицањем црвене заставе на сваком броду. Осим тога, социјалистичко крило револуционара имало је пред очима штавише и коначни револуционарни циљ — извојевање социјалистичке револуције и успостављање диктатуре пролетаријата (в. стр. 66, 67, 98, 112, 114, 117 и 199). У правцу остварења тога циља револуционари су вршили „читав низ дјела јавног насиља“ (стр. 120, 121), сматрајући да ће њихова акција постати потстрек за општу револуцију. У циљу проширења револуционарне активности, добијања помоћи и обезбјеђења својих револуционарних тековина (заузимањем скоро свих бродова и успостављањем на њима револуционарне команде побуњени морнари су постигли доминацију у лукама, а готово су је могли постићи и у градовима) револуционари нијесу пропустили да се обрате и истакнутијим социјал-демократским радницима и вођама (депеша Адлеру, стр. 125).

Дајући ову основну оцјену покрета морнара, аутор је нагласио да су сваком од ових „жаришта револуционарности“ различити услови наметнули и посебне одлике. Однос ових снага које су учествовале у покрету није био исти у свим мјестима побуне. Док је покрет у Шибенику имао претежно национално-револуционарни карактер, у Пули национално-ослободилачки и социјално-револуционарни, дотле је, наглашава аутор, покрет морнара у Боки Которској имао „и по својим носиоцима и по својим основним узроцима и по својем крајњем циљу — углавном социјално-револуционарни карактер“. (Подвукао Ф. Ч.).

Аутор је успио да истакне обје ове струје, (штавише и са доста детаља) и да их прикаже у њиховом међусобном односу са свим њиховим моментално заједничким интересима, који су захтијевали сарадњу, и са свим супротностима које су дошле до изражаја на крају покрета. Струје су рељефно приказане и преко побуњеничке масе и преко руководства покрета.

Друго, можда исто основно питање, које је д-р Чулиновић успио да детаљније расвијетли, јесте питање националне припадности побуњеника и организатора побуне. Не сматрамо да постављање овога питања може значити неке уско националистичке погледе и жељу да се један револуционарни покрет, зато што је био револуционаран и што се одиграо у нашим југословенским мјестима, „приграби“ и прогласи нашим. Напротив, ово је питање потребно истаћи и због тога што се правилним одговором на њега оповргавају тенденције неких иностранних, у првом реду италијанских историографа, да ову револуционарну акцију припишу претежно италијанској националности. Па и совјетска и-

сториографија, досљедна у запостављању историске улоге малих народа, неправилно приказује ово питање, једноставно констатујући да су то биле акције аустроугарских морнара. Тако, на пр. „Историја новог века“, у редакцији Гарле-а (т. I, стр. 611) својим тврђењем да су „у одбрану совјетских предлога за мир... устали... аустроугарски морнари“, не налази за потребно да напомене штавише ни толико да су ти аустроугарски морнари и њихове револуционарне акције биле уствари акције пролетаријата земаља покорених од стране Аустроугарске. Мислимо да је др Чулиновић правилно одговорио и на ово питање. У покрету су учествовали морнари многих националности које су онда, у цјелини или као националне мањине, биле под влашћу Аустроугарске. Али основну снагу и масовност покрета чинили су „највећим дијелом Југословени. Незнатан дио били су Мађари, Нијемци и Талијани“ (стр. 31). Тако је било у Шибенику. Иста ствар је и с учесницима побуне у Котору: „претежни број чланова... комитета, а нарочито морнара — учесника у побуни, припадао је славенским нацијама, првенствено Југославенима. Треба, међутим, нагласити да су баш *наши морнари, чланови руководства побуњеника припадали социјалистичком покрету*“ (напомена на стр. 66 — иначе в. текст на стр. 66, 67. Подвукао Т. Н.).

Посматран кроз национални састав централних руководства и руководства појединих бродова, покрет доказује бројно и претежно учешће Југословена (Мате Брничевић, Јерко Шишгорић, Шимун Ујдур, Антун Грабар, Петар Трепов, Љубомир Краус и др.). Још изразитија је претежност Југословена у побуњеничким морнарским масама (аутор код већег броја бродова доказује претежност Југословена. Доказ томе су и посебне мјере предострожности према Југославенима на које аустроугарске власти указују команди у Пули последице побуна у Котору).

Приказујући револуционарни замах и успјехе побуњеника у заузимању бродова и формирању нове, револуционарне команде, аутор је успио да помоћу многих детаља и револуционарних епизода прикаже активност руководства и револуционарних маса. Осим тога, аутор исто тако истиче и слабе стране и узроке пропасти ових побуна.

У овим револуционарним акцијама морнара још од почетка су се испојили многи недостаци због којих су акције морале остати неуспјешне и бити убрзо угушене, и поред тога што су се одигравале у посљедњим данима живота Аустроугарске монархије. Основни узрок пропасти свакако лежи у томе што је изостала „општа револуција“ (коју су замишљали неки револуционари), што није дошло ни до ширих револуционарних акција и што су тако акције морнара ограничене само на круг ратне морнарице (до извјесног проширења акција дошло је у Пули, али се и ту сарадња ограничила искључиво на лучке раднике)

Акција није обухватила ни све родове војске (остале обалске и копнене војне снаге не само што су остале необухваћене, него су једним дијелом послужиле и за савлађивање и угушивање побуна). Осим тога, све ове револуционарне акције откриле су и своје унутрашње чисто субјективне недостатке. Само припремање побуна било је врло кратко да се постигне организована револуционарна дјелатност. Зато су акције имале претежно спонтан карактер. Озбиљније организационо-агитационе припреме извршене су, како наглашава аутор, само у Боки Которској (стр. 65), па и ту недовољно. У настојању да очувају тајну завјере, организатори су до посљедњег момента пред избијањем побуне избјегавали ширу и интензивнију агитацију међу морнарским масама. Зато су већ од самог почетка у току акција долазиле до изражаја многе, у првом реду националне, супротности, које су остале несавладане. То се нарочито осјетило при крају покрета кад су националне супротности знатно допринијеле пропасти побуне. Нарочито се испољила супротност између метрополски националности и припадника поробљених нација. Захваљујући недовољној припремљености и отсуству чвршће организованости, у покрету се одмах испољила колебљивост и неодлучност побуњеника и њихових руководства. И поред енергичности појединица, у првом реду појединаца из социјално-револуционарног крила, и поред већ дубоке, свјесне и трајне мржње према официрском кадру, па штавише и према монархији која се огледала у његовом лицу, устаници нијесу показали револуционарне смјелости да стари командни кадар подвргну строжијим револуционарним мјерама, иако је тај кадар био лако савладан. Није досљедно спроведено ни хапшење официра, или бар то хапшење није одржавано са потребном строгишћу. Зато је на многим мјестима ухапшеним официрима било могуће успоставити везе са копненим снагама преко једног дијела морнара, који су се у страху од одговорности претворили у агенте официра. Побуњеници су изгубили из вида и многе друге ствари које је требало предузети. Тако се десило да је телеграфска служба, и поред тога што су бродску команду имали у рукама побуњеници, остала у служби официра и много допринијела окупљању и прибирању контрареволуционарних снага. Нарочито је била ефикасна дјелатност телеграфске службе у давању лажних вијести, које су деморалисале побуњенике. Ни побуњеници ни њихова руководства, а једним дијелом ни централна руководства, нијесу предузимали ништа за сузбијање деморализације и колебљивости. У оваквој озбиљној револуционарној ситуацији све је више расла дезоријентација и неодлучност које су доводиле до малаксалости. Застоју и расулу покрета много су допринијеле и везе са грађанским политичким круговима и очекивање помоћи од њих. Осим од социјал-демократских партија, руководства покрета очекивала су помоћ од Антанте и

југословенских национално-буржоаских организација у земљи и иностранству. С неким од таквих организација покрет је одржавао везу (нарочито с политичким круговима у Далмацији и Загребу), па је све то убијало револуционарну досљедност покрета и доводило „читав покрет до застоја, учмалости и расула“. У посљедњим моментима покрета оштро су се сукобиле и идејно-политичке супротности двију различитих струја у самим покретима. Због свега тога побуне су након краткотрајних успјеха угушиване.

И у таквом револуционарном покрету, са свим његовим тешкоћама и субјективним недостацима, исковао се лик неколико преданих и истрајних револуционара (Франц Раш, Антун Грабар, Љубомир Краус, Шишгорић и др.), које карактеришу ријечи Франца Раша, упућене контраадмиралу Хансу на суду: „Рекао сам, адмирале, да нема револуције без крви. Овај час потећи ће моја, али... чувајте се сви ви!“

Аутор је у овој својој књизи приказао и однос југословенских национално-буржоаских организација према овим револуционарним акцијама морнара.

Југословенске националне организације нијесу потпомогле ове револуционарне акције, нити су то могле због саме природе и карактера акција. Акције морнара биле су, како смо видјели, претежно социјално-револуционарног карактера и застрашиле су не само аустроугарске врхове и њихову буржоазију него и буржоазије југословенских земаља, које су у тим акцијама одмах осјетиле страх од „улице“ и почеле предузимати мјере за „одржавање реда и мира“ како би спасиле угрожену приватну својину. У овоме су нарочито била активна народна вијећа, која су била организована по појединим мјестима у нашим земљама (на пр. Народно вијеће Пуле, које је формирано октобра 1918). Осим тога што се плашила од сваког револуционарног покрета, југословенска буржоазија је тих дана имала и реалне изгледе за „легално“ преузимање власти (у Пули су баш тих дана бечки двор и врховна команда предали Народном вијећу ратну морнарицу. Ова предаја је дошла баш као средство да се угуши побуна).

Исто тако у књизи видимо и стањ аустроугарске социјалдемократске партије, иако не баш тако потпуно.

Аутор не даје посебну оцјену става аустроугарске социјалдемократске партије према овим акцијама. То можда пропушта и због општепознатог национал-шовинистичког и издајничког става њеног руководства, које је у Првом свјетском рату потпуно стало на страни интереса аустроугарских владајућих врхова. Али се аутор задржава на ставу и улози неких социјал-демократских посланика у бечком парламенту код којих је двор нашао пуну подршку. „У Пулу су, како каже аутор, пристизали у не-

колико наврата неки парламентарци, а сви су савјетовали углавном „ред и мир“ (стр. 206. Подвукао Т. Н.).

Илузорно је било очекивање помоћи и од домаћих буржоаских организација и од аустроугарске социјал-демократске партије.

Најзад, нешто о уводу књиге и узроцима ових револуционарних акција.

Кратким уводом књиге аутор приказује опште стање и однос снага у Првом свјетском рату с посебним освртом на унутрашње стање у Аустроугарској монархији, као у већ старој, дотрајалој многонационалној творевини, која се, захваљујући нужности поновне подјеле свијета међу капиталистичким земљама, ратним приликама и својим властитим унутрашњим противрјечностима, све брже распадала и приближавала рубу пропасти. Усто се још даје и посебни приказ југословенских крајева, који су се онда налазили под влашћу Аустроугарске и у којима се „све јаче осјећао национални отпор потлачених народа“. Читав овај увод износи око 25 страна и у њему се, поред приказивања општег стања, истичу важне појединости: о безмјерној експлоатацији, тешком положају становништва због глади и оскудице у радној снази, сталном мобилисању у војску, тешком положају и глади војника на фронту и у позадини итд., као чињеницама које су неминовно морале проузроковати револуционарне покрете. Овај кратки увод свакако је логичан и потребан (иако поједине ствари из њега аутор преноси и детаљније обрађује у даљем тексту књиге), па је, с обзиром да треба да прикаже стање из којег неминовно проистичу револуционарне акције, можда и кратак. Нарочито се то, по нашем мишљењу, односи на онај дио гдје се говори о приликама у југословенским земљама. У свом дијелу аутор је узео у обзир само социјалне узроке, који су довели до побуна, истичући уз њих и национално-ослободилачку свијест потлачених југословенских народа код којих је „мисао ослобођења и уједињења Јужних Словена постала... особито снажна од Балканских ратова“, и коју су нарочито побудили „успјеси српског и црногорског оружја над вјековним тлачитељом“. Тако се догодило да је овај увод, поред своје релативне краткоће, остао, по нашем мишљењу, и једностран. У њему не видимо приказану никакву ранију дјелатност социјал-демократских партија југословенских земаља из којих је једним дијелом мобилисан онај морнарски кадар чију револуционарну активност посматрамо. А скоро тридесетогодишња дјелатност ових партија, без обзира на њихове недостатке и њихову тренутну неактивност, свакако није могла бити без икаквог значаја и утицаја на избијање ових побуна. Социјалистичка свијест, као један од фактора у овој побуни, недовољно је приказана и у даљем тексту књиге. Њу и тамо, по аутору имају само појединци — ру-

ководиоци покрета. Отуда се десило да је аутор као главни узрок одушци економских, политичких и уопште ратних тешкоћа нашао само у одјеку Октобарске револуције. Октобарска револуција је у тим нашим крајевима, као и у низу других земаља, па и у самој Аустрији и Мађарској, постала снажан потстрек за веће и мање револуционарне акције пролетаријата и широких експлоатисаних маса. Зато је природно и правилно што је аутор истиче у својој књизи. Али је усто, по нашем мишљењу, требало нагласити да су идеје Октобарске револуције могле одушевити и потстаћи на акције пролетаријат само оних земаља у којима, уз социјалне узроке за револуционарне иступе, имамо и извјесну социјалистичку свијест. Барем би без ове била немогућа и необјашњива она струја социјалистичких револуционара у морнарским масама и њиховим руководствомима, која предвиђа социјалистичку револуцију и успостављање диктатуре пролетаријата. То довољно није истакао аутор.

Књига д-р Чулиновића је израђена великим дијелом на темељу раније литературе на нашем и страним језицима, а нешто и на основу докумената и службених извјештаја. Она, поред тога што детаљно расвјетљава ове догађаје, претставља и критичан осврт на досадашњу домаћу и страну историографију. Овој, у цјелини узето, успјелој књизи увећава вриједност и марљиво прибирање и коришћење података од стране живих учесника и савременика. Драгоцјен је успјех д-р Чулиновића у прикупљању изјава од свих таквих лица, која су разним начинима имала прилику да упознају извјесне појединости покрета и да тако допринесу расвјетљавању ових значајних револуционарних акција. (Изјаве су приложене уз књигу).

Књига д-р Чулиновића претставља важан допринос расвјетљавању историје нашег радничког покрета.

Томица НИКЧЕВИЋ

ОСВРТ НА ЈЕДАН ФРАНЦУСКИ ИСТОРИСКИ ЧАСОПИС

Међу страним историским часописима значајно мјесто заузима »Revue historique« француски историски часопис. Њега је покренуо још 1876 године познати историчар Габријел Моно. За читаво вријеме свог излагања у часопису су сарађивали веома значајни претставници француске историске науке, те је тиме